

5.8.2. [13.00.02] НАЗАРИЯ ВА МЕТОДИКАИ ОМУЗИШУ ПАРВАРИШ
5.8.2. [13.00.02] ТЕОРИЯ И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ
5.8.2. [13.00.02] THEORY AND METHODS OF TEACHING AND UPBRINGING

ТДУ 348

DOI:10.51844-2077-4990-2023-4-133 -137

БАРРАСИИ ШЕРБОЕВ САИДБОЙ, д.и.н., узви вобастаи Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, профессори кафедраи МАСОИЛИ МУБРАМИ методикаи таълими Дошиҷадаи давлатии забонҳои ИНКИШОФИ НУТҚИ Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода; **РАҲИМОВА ХАТТИВУ ДАҲОНИИ МУҲАССИЛИН ДАР ДАРСҶОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ** Манзура Аҳмадова, сармуаллими кафедраи методикаи таълими забон ва адабиёти тоҷики МДТ «ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров» (Тоҷикистон, Хучанд)

ОБ АКТУАЛЬНЫХ ШЕРБОЕВ САИДБОЙ, д.п.н., член-корреспондент Академии ВОПРОСАХ ПИСЬМЕННОГО образования Таджикистана, профессор кафедры И УСТНОГО методики преподавания Государственного института РАЗВИТИЯ РЕЧИ языков Таджикистана имени Сотима Улугзода; УЧАЩИХСЯ НА УРОКАХ **РАХИМОВА МАНЗУРА АХМАДОВНА**, старший ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА преподаватель кафедры методики преподавания таджикского языка и литературы ГОУ «ХГУ имени акад. Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

ON CURRENT ISSUES OF ШЕРБОЕВ САИДБОЙ, Doctor of Pedagogical Sciences, WRITING AND SPEAKING SKILLS Corresponding Member of the Academy of Education of DEVELOPMENT OF PUPILS IN Tajikistan, Professor of the Department of Teaching TAJIK LANGUAGE LESSONS Methods of the State Institute of Languages of Tajikistan named after Sotim Ulugzoda; **RAKHIMOVA MANZURA**, senior teacher of the Department of Methods of Teaching Tajik Language and Literature, SEI “KSU named after acad. B. Gafurov” (Tajikistan, Khujand),
E-mail: m.rahimova24@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: инкишофи нутқ, нутқи хаттӣ, нутқи шифоҳӣ, забони тоҷикӣ, хонандагон, дарс

Мақола ба баррасии масоили мубрами инкишофи нутқи шифоҳиву хаттии хонандагон дар дарсҳои забони тоҷикӣ ихтисос ёфтааст. Қайд карда мешавад, ки инкишофи нутқи шифоҳиву хаттӣ, тарбияи малакаи ибораю ҷумласозӣ ва содаю равон ифода кардани фикр аз вазифаҳои муҳими машгулиятҳои забони тоҷикӣ дар муассисаҳои таълими миёна ба ҳисоб меравад. Муаллифи мақола роҳҳои гуногуни инкишофи нутқи шифоҳиву хаттии хонандагонро пешниҳод менамояд. Нишон дода мешавад, ки лугатомӯзӣ, аз ёд кардани матн, рӯҷӯ кардан ба масоили қаблан баррасигардидаи грамматикӣ ва таҳлили сохтори ҷумла аз роҳҳои самараноки он инкишофи нутқи шифоҳиву хаттии хонандагон ба ҳисоб меравад. Ин роҳу усулҳо бо овардани мисолу машқҳо ва иҷрои онҳодар ҷараёни дарсҳои забони тоҷикӣ собит гардидааст.

Ключевые слова: развитие речи, письменная речь, устная речь, таджикский язык, учащиеся, урок

Статья посвящена обсуждению актуальных вопросов развития устной и письменной речи учащихся на уроках таджикского языка. Отмечается, что развитие устной и письменной речи, тренировка навыков составления словосочетаний и предложений, простого и беглого выражения мыслей являются важными задачами занятий таджикского языка в общеобразовательных учреждениях. Автор статьи предлагает различные пути развития устной и письменной речи учащихся. Подчеркивается, что обогащение словарного запаса, запоминание текста, решение ранее обсуждавшихся грамматических вопросов и анализ структуры предложений являются одними из наиболее эффективных способов развития устной и письменной речи учащихся. Эти пути и методы доказаны приведением примеров и упражнений и их применением в ходе уроков таджикского языка.

Key words: speech development, written speech, oral speech, Tajik language, pupils, lesson

The article is devoted to the discussion of current issues in the development of oral and written speech of students in Tajik language lessons. It is noted that the development of oral and written speech, training

of phrase and sentence skills, simple and fluent expression of thoughts are important tasks of Tajik language classes in educational institutions. The author of the article suggests various ways to develop students' oral and written speech. It has been shown that learning vocabulary, memorizing text, solving previously discussed grammatical issues and analyzing structure are some of the most effective ways to develop students' oral and written language. These ways and methods have been proven by giving examples and exercises and their application during Tajik language lessons.

Инкишофи нутқи шифохӣ ва хаттӣ, тарбияи малакаи ибораю чумласозӣ ва содаю равонифода кардани фикр аз вазифаҳои машғулиятҳои забони тоҷикӣ дар муассисаҳои таълимӣ ба ҳисоб меравад. «Тамоми мавзӯҳои барномаи таълимӣ бояд барои инкишофи нутқи хаттиву шифоҳии онҳо, умуман барои тарбияи мутахассисони шоистаи замон, ки дар шароити ҷаҳонишавии арзишҳои илму техника дар тамоми ҷабҳаҳои хоҷагии халқ ҳисса гузошта тавонанд, равона гардад» [8, с.241]. Нутқи шифохӣ бо нутқи хаттӣ алокаи амиқ дошта, яке барои инкишофи навъи дигаре мусоидат мекунад. Вале дар баёни фикр ва ифода намудани мазмун нутқи хаттӣ ва шифохӣ бо хусусиятҳои худ аз ҳам фарқ мекунад ва тафовут аз он иборат аст, ки дар нутқи шифохӣ баёни фикр зуд ба амал бароварда мешавад. Ҳама намуди кор барои инкишофи нутқи шифоҳии хонандагон дар дарсҳои забони тоҷикӣ бояд дар ҳамбастагӣ бо омӯзиши қоидаҳои имло, аломатҳои китобатӣ, риояи қавоиди сухангӯӣ ва дигар масоили забоншиносӣ гузаронида шавад. Риоя намудани чунин хусусиятҳои таълим имкон медиҳад, ки хонандагон на танҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ, балки дар дигар дарсҳо ҳам озодона суханронӣ кунанд. Қолабу қоидаҳои ҷумлабандии омӯхташон ва тарзи ифодаи дурусти фикрро дар дарсҳои дигар, умуман дар фаъолияти минбаъдаи таълимӣ ва воқеии худ низ пурсамар истифода намоянд. «Дар таълими забони модарӣ кори доир ба инкишофи нутқи мегузаронидагии муаллим ба лаҳзаи ночизи барои исботи ин ё он қоида истифодашаванда табдил наёбад. Ҷараёни таълими забони модарӣ бояд чунон бошад, ки ба такмили суфта гардидани нутқ ва вусъати боигарӣ, аниқӣ, ҷаззобӣ ва одоби он хизмат кунад; дар талабагон ҳислатҳои эҳтиёткор будан нисбат ба калом, хушзехнӣ, зуд дарк кардани моҳияти фикри мусоҳиб, мавридшиносӣ ва одоби суханро тарбия намоянд» [2, с.19]. Яке аз омилҳои муҳимми инкишоф додани нутқи шифохӣ хониши бадеӣ ва аз ёд кардани матн ба шумор меравад, чунки чи дар вақти хониши ифоданок ва чи дар ҷараёни азёдкунии матн талабагон бо ибораву ҷумлаҳои тайёри нутқи зебову пурмаъно шинос шуда, сохти ҷумлаву ибораҳои образнок ва маҳорати бадеии нависандаро мушоҳида менамоянд, ки панду андарзҳо аз осори классикон ҷавобгӯӣ чунин талабот буда метавонанд. Матнҳои азёдшуда дар вазъиятҳои гуногуни зиндагӣ ҳамчун санад хизмат мекунад. Бино ба таъкиди муҳаққиқон барои инкишофи нутқи мураттаб баъзан рӯчӯ кардан ба масоили қаблан баррасигардида аз манфиат холӣ нест. Масалан, он намунаҳои осори классикон, ки дар дарсҳои адабиёт мавриди омӯзишу таҳлил қарор меёбанд, дар дарсҳои забони тоҷикӣ низ зери «микроскопи лингвистӣ» қарор додан натиҷаҳои хуб ба бор меорад. Дар рафти иҷрои чунин амалҳо нутқ ва тафаккури хонандагон инкишоф хоҳад ёфт. Ба ифодаи дигар нутқи бой, дуруст ва зебо насиби шахсе мегардад, ки дар мисоли нутқи намунавӣ тарбия ёфта бошад ва худ зиёда пайрави чунин гуфтор бошад. Аз он ҷумла, намунаҳои зеринро аз назар мегузаронем:

Ба чашми дилат дид бояд ҷаҳон,

Ки чашми сари ту набинад ниҳон. Рӯдакӣ [9, с.115].

Бикӯш то ба каф ороӣ калиди ганчи вучуд,

Ки бе талаб натавон ёфт гавҳари мақсуд! Камоли Хучандӣ [9, с.124].

Бехтарин гавҳари ганчинаи ҷастӣ сухан аст,

Гар сухан ҷон набувад, мурда ҷаро хомӯш аст. Саъдӣ [9, с.87].

Ҳар се байт, ки дар дарсҳои адабиёт мавриди омӯзишу таҳлил қарор меёбанд, дар таълими мавзуи «Ибора ва ҷумла» (чашми дилат, чашми сари ту, калиди ганчи вучуд, гавҳари мақсуд, беҳтарин гавҳари ганчинаи ҷастӣ), «Ҷумлаи мураккаби тобеъ» (ҷумлаи пайрави сабаб, шарт) беҳтарин намуна буда метавонанд. Гузашта аз ин, равишшиносон маслиҳат медиҳанд, ки «айни як матнро дар дарсҳои забони модарӣ ду-се маротиба барои таҳлил истифода кардан мумкин аст, ба шарте, ки ҳар навбат он матн аз диди нав, яъне барои намоиш додани ҳодисаи дигари забон истифода шавад» [7, с.253]

Ҳар он кас, ки гардад зи роҳи хирад,

Саранҷом печад ба кирдори бад. А.Фирдавсӣ [9, с.12].

Ба гетӣ намонад ба ҷуз номи нек,

Ҳар он кас, ки хоҳад саранҷоми нек. А.Фирдавсӣ [9, с.40].

Ба хонандагон дар алоқамандӣ бо мисолҳои мувофиқ ба услубҳои гуногуни забони адабии ҳаттӣ, махсусан, осори баргузидаи классикӣ таълим додани таърифу қоидаҳои грамматикӣ забони тоҷикӣ барои инкишофи нутқи шифоҳиву ҳаттӣ, бахусус, тафаккури мантиқӣ онҳо, манбаи асосӣ ҳисоб меёбад. “Ҳар як таърифу қоидаи дар асоси чанд мисоли махсус интихобшуда танҳо нишонаи аз ҷиҳати назариявӣ забондон будани хонандагонро далолат мекунад. Дар ин ҳолат забондонӣ маҳдуд ва соҳавӣ гардида, танҳо дар мавридҳои зарурӣ дар синфи аудиторияҳои гуногун барои ҷавоб додан ба саволу супоришҳои марбут ба масъалаҳои гуногуни грамматика аз тарафи муаллим назорат ва натиҷагирӣ карда мешавад” [3, с.267].

Усули муҳими инкишоф додани нутқи шифоҳӣ намоиш додан ва низ шунавонидани намунаҳои беҳтарини нутқи суфтаю раво ва диққати хонандагонро ба онҳо ҷалб намудан мебошад. Ҷанбаҳои тарбиявии матни адабӣ, обуранги бадеии онҳо ба воситаи хониши ифоданок, талаффузи дурусти калимаю ибораҳо ва риояи қоидаҳои сухангӯӣ равшан мегардад. Ба ин матнҳои кӯтоҳ аз осори классикон – ҳикояҳои пандомӯз аз “Бӯстон”-у “Гулистон”-и Саъдии Шерозӣ, “Маснавии маънавӣ”-и Ҷалолуддини Румӣ, “Баҳористон”-и А.Ҷомӣ, “Рисолаи дилкушо”-и Убайди Зоконӣ, “Қобуснома”-и Кайковус ва амсоли ин намуна шуда метавонанд. Ин матлабро равишшиноси рус Стрелникова Ю.А. низ баррасӣ намудааст: “Бидуни шак, метавон гуфт, ки азҳудкунии комили забон бидуни мутолиаи бадеӣ, аз ҷумла адабиёти классикӣ ғайриимкон аст” [6].

Мутаассифона, “нутқи ҳаттӣ шогирдони мактаб нисбатан дар сатҳи паст аст. Афзуда аз ин аксарияти хонандагон таассурот, эҳсос ва дониши ҳосилкардаи худро ба таври шифоҳӣ баён карда тавонанд ҳам, онро аз тариқи ҳаттӣ беғалат ва ба низоми муайян рӯйи саҳифа оварда наметавонанд. Дар навиштаҷоти онҳо ғалатҳои ниҳоят зиёди услубӣ, имлоӣ, китобатӣ ва ғайра ба мушоҳида мерасанд. Феълан осонгӯӣ ва хушкбаёнӣ ҳосияти асосӣ ва чорҷӯбаи анъанавии услуби баёни хонандагон аст” [4, с.204] Агар муаллим вобаста ба мавзӯҳои синтаксис қорҳои ҳаттиро мунтазам ташкил намояд, бешубҳа, дар бобати ба хонандагон додани маълумоти назарӣ, боло бардоштани дараҷаи саводнокӣ, вусъати ҷаҳонбинӣ ва тарбияи ахлоқиву маънавии онҳо ба комёбиҳо соҳиб мешавад. Масалан, дар робита бо мавзӯи ҳар дарс аз рӯйи маводи осори классикӣ диктантҳои таълимиро ба роҳ мондан муфид аст, зеро асоси инкишофи нутқи мурағабӣ хонандагонро нутқи ҳаттӣ ташкил мекунад.

Порчаҳои назмиву насриё, ки дар мавзӯҳои гуногуни тарбиявӣ ахлоқӣ, азҷумла эҳтирому арҷгузорӣ ба забон ва китоб, эҳтироми калонсолон, тасвири зебоии табиат ва ғ., ки дар ҳар дарси забон мавриди таҳлил қарор ёфтаву бо тавсияи омӯзгор аз ҷониби хонандагон аз ёд карда мешаванд, аснои навиштани эссе дар мавзӯҳои мухталиф ҳамчун санад ба қор мераванд. Соколова Г.П дар мақолаи худ “Дар бораи дафтарҳои тематикӣ” [5, с.9] истифодаи осори классиконро дар ҳар дарси омӯзиши грамматика тавсия дода, пешниҳод мекунад, ки ҳар намунаи аз осори классикон таҳлилшударо хонандагон бояд ба дафтарҳои махсуси тематикӣ (Пушкинские, Гоголевские, Тургеневские) сабт намоянд. Чунки аснои пур шудани дафтарҳои даврӣ он намунаҳо набояд гум шаванд. Ба ин васила осори пураарзише, ки ба қалами бузургони қаламрави сухан мансуб аст, ҳамеша ҳамроҳашон мемонад ва ҷи аснои ироаи нутқи даҳонӣ ва ҷи ифодаи нутқи ҳаттӣ ҷун аснод хизмат мекунад.

Роҳҳои инкишофи нутқи ҳаттӣ хонандагон гуногун мебошад. Яке аз онҳо луғатомӯзӣ, махсус ёфта, дар инкишофи нутқи мурағаб аҳамияти бағоят калон дорад. Вай ҳамчун қисми таркибии дарсҳои забони тоҷикӣ бо тамоми қисматҳои омӯзиши забон алоқаманд аст. Хониши асарӣ бадеӣ аз осори намоёндогони барҷастаи адабиёти классикӣ форсу тоҷик, ки калимаҳои ношинос ва шарҳталаби зиёд доранд, захираи луғавӣ талабагонро бой намуда, онҳоро бо мазмуну сохти калимаву ибораҳои нав ва сохтори ҷумлаҳо шинос мекунад. Ҳар гоҳ, ки муаллим ба машғулияти навбатӣ тайёри мебинад, миқдор, хусусият ва тарзи эзоҳи луғатҳоро муайян менамояд. Вай аз асарҳои шоирони классикӣ бо ширкати фаъолони хонандагон калимаҳои нофаҳморо ҷудо карда, шарҳу эзоҳ медиҳад. Инчунин муаллим аз китоби дарсӣ луғатҳои дар поёни матн ё поварақи китоб додашударо низ бояд ба хонандагон муаррифӣ намояд. Ин навъи қор малакаи мантиқӣ тафаккур ва алоқамандии нутқи шифоҳӣ ҳаттиро таъмин менамояд. Масалан, дар синфи 8-ум барои мустаҳкамкунии мавзӯи “Пурқунанда” машқи 13-ум пешниҳод шудааст ва матни ҳикояте аз “Баҳористон”-и Абдурахмони Ҷомӣ оварда шудааст. Дар супориши машқи мазкур чунин омадааст: “Ҳикояро хонед ва гӯед, ки ҳикмати он дар ҷист? Пурқунандаҳои онро ёбед ва қадом навъ буданашонро шарҳ диҳед:

Кабӯтарро гуфтанд:

– Чун аст, ки ту ду бача беш барнаёрӣ ва чун мурғи хонагӣ бар бештар аз он қудрат надорӣ?

Гуфт:

– Бачаи кабӯтар ғизо аз ҳавсалаи модару падар мехӯрад ва чӯчаи мурғи хонагӣ аз мазбала бар ҳар роҳгузар. Аз як ҳавсала ғизои ду бача беш натвон дод ва аз ним мазбала дари рӯзии ҳазор чӯча тавон кушод.

Қитъа:

*Хоҳӣ, ки шавӣ ҳалолрӯзӣ,
Ҳамхона макун аёли бисёр.
Донӣ, ки дар ин сарочаи танг,
Ҳосил нашавад ҳалоли бисёр [1, с.85]*

Пас дар поёни ҳикоят шарҳи калимаҳои зерини адабии китобӣ бо мақсади луғатомӯзӣ пешниҳод гаштааст:

мазбала– пасафкандаҳо

ҳавсала– чинадон, чиғирдони мурғ, меъдаи парандагон

аёл (иёл) – оила, хонавода, зану фарзанд

сароча – хонаи хурд (киноя аз дунё)

Дар вақти шиносӣ бо матнҳои адабӣ истилоҳоте вомехӯранд, ки фаҳмонида додани маънои онҳо низ нутқи шифоҳии талабагонро бой мегардонад. Дар чараёни таҳлили асар калимаҳои дучор меоянд, ки ба ин ё он давраи таърихӣ мансубанд. Муаллим вазифадор аст, ки дар баробари эзоҳи воқеаҳои таърихӣ-адабӣ калимаҳои ношинос ва шарҳталаб матнҳоро шарҳ дода гузарад. Фаҳмонда додани маънои калимаҳои шарҳталаб ба хонандагон имконият медиҳад, ки мазмуни матнро нағз фаҳмида, минбаъд дар нутқи худ ин гуна калимаҳоро мохируна истифода баранд.

Дигар аз усулҳои самараноки инкишофи нутқи хаттӣ таҳлили сохтори ҷумлаҳо мебошад. Таҳлили ҷумла, муайян намудани муносибатҳои байниҳамдигарии аъзоҳо, муайян кардани мавқеи онҳо, дарки маъноу мазмуни онҳо аҳамияти калон дорад. Хонандагон ба чунин ҳелҳои машғулият эътибор дода, бо хусусиятҳои забони асари бадеӣ мукамалтар шинос шуда, ҷиҳати синтаксисӣ ва мантиқии матнро меомӯзанд, ки ин усул дар мавриди дигар муҳокима мехоҳад.

Ҳамин тариқ, инкишофи нутқи хонандагон асоси таълими забони модариро дар ҳамаи синфҳо ташкил менамояд, ки дар назди он вазифаҳои ба таври амалӣ аз худ кардани меъёрҳои забони адабӣ, малакаи хондану навиштан ва тақмили маданияти нутқ меистад. Ба хонандагон забони саҳеҳ, дақиқ, тоза ва озод ва бе истифода аз калимаҳои дигар забонҳо, вулгаризм ва диалектизмҳоро омӯзонидан лозим, то ки нутқашон раван ва саҳеҳ гардад. Маҳорати озод, дуруст ва бошуурона хондан, алоқамандона ва пайдарпай баён кардани фикр бояд омӯзонидани шавад. Хуллас, шогирдон бояд чун суханвар ба камол расанд, фикру андешаашонро бехато ва ба таври мӯҷаз баён карда тавонанд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Аминов, С. Забони тоҷикӣ, Китоби дарсӣ барои синфи 8 мактаби таҳсилоти умумӣ/С.Аминов.- Душанбе, 2020.-208 с.
2. Казаков. Б.И. (ИТИИП-и Тоҷикистон). Дар таълим мафҳумҳои забон ва нутқро бояд фарқ кард/Б.И.Казаков//Мактаби советӣ. 1984.- № 2.-С.18
3. Котибова, Ш. Маҳорати зарурии нутқи мураттаб/Ш.Котибова, Л.Иматова//Паёми Донишгоҳи миллий.-2010.- №7 (63).-С. 267-270.
4. Милов, Т. Методикаи таълими адабиёти тоҷик/Т.Милов, Қ.Ҳочаев, Ш.Исломов.–Душанбе: Маориф, 1991, 248 с.
5. Соколова, Г.П. О тематических тетрадах по русскому языку/Г.П.Соколова//Русский язык в школе.- 1993.- №1.- С.9-15.
6. Стрельникова, Ю. А. Использование произведений русских классиков как способ знакомства с русской культурой на уроках РКИ / Ю. А. Стрельникова // Проблемы науки : Материалы Всероссийской научно-технической конференции, посвященной 150-летию Периодической системы химических элементов Д.И. Менделеева и 60-летию Новомосковского института РХТУ им. Д.И. Менделеева, Новомосковск, 25-26 ноября 2019 года. Том Часть 3. - Новомосковск: Новомосковский институт(филиал) федерального государственного бюджетного образовательного учреждения высшего образования "Российский химико-технологический университет имени Д.И. Менделеева", 2019. - С. 112-115. - EDN ZQDAQC.
7. Текучев, А.В. Методика русского языка в средней школе/А.В.Текучев. – М: Просвещение, 1980.-414с.

8. Тиллоходжаева, М. Н. Развитие речи учащихся на уроках таджикского языка / М. Н. Тиллоходжаева // Ученые записки Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Серия гуманитарно-общественных наук. – 2015. – № 2(43). – С. 241-244. – EDN ULQRHX.
9. Панду хикмат. Гирдоваранда М. Фозилов. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 480 с.

REFERENCES:

1. Aminov, S. Tajik language, Textbook for the 8th grade of the general education school.- Dushanbe, 2020.-208 p.
2. Kazakov. B.I., (ITIP of Tajikistan). In education, the concepts of language and speech should be distinguished//B.I.Kazakov//Soviet school. 1984.- № 2.-P.18
3. Kotibova, Sh. Necessary skills of structured speech/ Sh. Kotibova, L. Imatova // Report of the Milli University.-2010.- № 7 (63).-P. 267-270.
4. Mirov T. Teaching methodology of Tajik literature/T. Mirov, K. Khojaev, Sh. Islamov. - Dushanbe: Education, 1991.-248 p.
5. Sokolova, G.P. About thematic notebooks in the Russian language. G.P. Sokolova//Russian language at school.- 1993.- № 1.- P.9-15.
6. Strelnikova, Yu. A. Using the works of Russian classics as a way to get acquainted with Russian culture in RFL lessons / Yu. A. Strelnikova // Problems of science: Materials of the All-Russian scientific and technical conference dedicated to the 150th anniversary of the Periodic Table of Chemical Elements D.I. . Mendeleev and the 60th anniversary of the Novomoskovsk Institute of Russian Chemical Technical University named after. DI. Mendeleev, Novomoskovsk, November 25-26, 2019. Volume Part 3. -Novomoskovsk: Novomoskovsk Institute (branch) of the federal state budgetary educational institution of higher education "Russian Chemical-Technological University named after D.I. Mendeleev", 2019. - P. 112-115. .
7. Tekuchev, A.V. Methods of the Russian language in secondary school / A.V. Tekuchev. – M: Education, 1980.-414 p.
8. Tillokhodzhaeva, M. N. Development of students' speech in Tajik language lessons / M. N. Tillokhodzhaeva // Scientific notes of Khujand State University. Academician Bobojon Gafurov. Humanities and Social Sciences Series. – 2015. – №. 2(43). – P. 241-244
9. Advice and wisdom . Receiver M. Fosilov. - Dushanbe: State Publishing House of Tajikistan, 1963. - 480 p.